

HURUFİLİKTE RÜYA TABİRLERİ

Dream interpretations in Hurufism

Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER*

ÖZ

Hurufi literatüründe sahib-i tevil olarak kabul edilen Fazlullah'ın rüyaları veya yaptığı rüya tabirleri *Hâbnâme* ve *Nevmnâme* isimli eserlerde toplanmıştır. Bununla birlikte söz konusu eserlerde sadece rüya tabirleri değil, Fazlullah'ın yapmış olduğu bir takım teviller de bulunmaktadır. Kültür ve Hurufilik tarihi açısından önem arz eden bu rüyalar ve tevilleri üzerine daha önce bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada, öncelikle Fazlullah'ın yaptığı rüya tabirlerinin anlatıldığı eserlerden Seyyid İshak'ın *Hâbnâme* ve Abdülmecid bin Firişte (Firişteoğlu)'nin Tercüme-i Hâbnâme'si tanıtılacaktır.

Bunu takiben, Hurufiler açısından rüya tabirinin, tevil ilminin bir parçası olarak kabul edilmesi ve bunun felsefi arka planı anlatılacaktır. Fazlullah'a bu ilm-i tevilin verilme sürecine de değinilen makalede, Fazlullah'ın yaptığı tabirler ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

Fazlullah'a anlatılan ve onun yorumladığı rüyalar, konuları, rüyayı gören kişiler, yorumlanma şekli açılarından örneklendirilecek ve değerlendirilecektir. Rüya tabirleriyle ilgili bu hurufi eserlerde, Fazlullah'ın manevi yüceliğini ispatlama kaygısı dikkati çekmektedir. Ancak söz konusu yorumlar, dönemin sosyal hayatından izler taşıması nedeniyle önemli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler

Rüya Tabiri, Fazlullah, Hurufilik.

ABSTRACT

In Hurufi literature, the dreams which are interpreted by Fazlullah, the instructor of Hurufism and considered as the owner of interpretation were collected in the books named *Hâbnâme* and *Nevmnâme*. Nonetheless, in these manuscripts not only the interpretations of dreams but also those of other subjects can be found. There have not been researches on this literature which is important for the history of culture and Hurufism.

In this paper, firstly the oeuvres in which the dream interpretations of Fazlullah cited, like Sayyid İshak's *Khâbnâme* and Abdulmajid b. Firishtah (Firishtaoghlu)'s *Tarjama-i Khâbnâme*, will be introduced.

Secondly, the fact that hurufis consider the dream interpretations as a part of divine science of interpretation, and it's philosophical background will be explained. In the paper, the process of Fazlullah's obtaining this science of interpretation will be given. Fazlullah's dream interpretations will be analyzed separately.

These dreams will be classified from the point of view the dreamers, subjects and the way of interpretations. In these hurufi oeuvres which relate to dream interpretations, it can be seen that the writers have an objective to demonstrate Fazlullah's supremacy. Furthermore, Fazlullah's dream interpretations give important information on the social life of that time.

Key Words

Interpretation of dream, Fazlullah, Hurufism.

I- Giriş

Farsça uyku anlamına gelen "hâb" ve kitap anlamına gelen "nâme" kelimelerinden oluşan *Hâbnâme*, birden fazla yazarın aynı adı taşıyan eseri olmasından hareketle, bir kitap isminden çok rüya tabirlerinden bahseden eserlerin genel adı olarak kabul edilebilir.

Hurufi metinlerinde, akımın kurucusu Fazlullah Esterâbâdî (740-796/1340-1394)'den bahsedilirken çoğu zaman "sahib-i tevil" kelimesi kullanılmıştır. Zira Fazlullah'a Allah tarafından

Kuran'ı, hadisleri, varlığı ve rüyaları tevil etme ilmi verilmiştir. *Hâbnâme* adını taşıyan eserler, Fazlullah'ın yaptığı bu geniş tevil yelpazesinden özellikle rüyalar üzerine yapılan tevilleri içermektedir.

Hâbnâme kelimesiyle aynı anlama gelen ve Fazlullah tarafından yazıldığı öne sürülen *Nevmnâme* adlı eserin asıl isminin *Nevnâme* olduğunu kapsamlı bir şekilde göstermiştik (Usluer 2009:52-55). Hurufi literatüründe yer alan *Hâbnâme* adlı eserlerde de Fazlullah'ın

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, fusluer@yahoo.com

böyle bir eserine atıfta bulunulmamış bilakis mevcut rüyaların Şeyh Ebu'l Hasan tarafından toplandığı söylenmiştir (Firişteoğlu 2916:1b).

Bu araştırmamızda genel olarak, Fazlullah tarafından yapılan ve Hâbnâme adlı eserlerde derlenen rüya tabirlerinin, Hurufiler tarafından Fazlullah'ın ilminin sınırsızlığını ve davasındaki haklılığını ispatlamak için birer delil olarak kullanıldığını göstermeye çalışacağız. Bunun yanında elbette rüyayı anlatan şahıslardan, anlatılan rüyalardan ve bunların yorumlarından bahsedilecektir.

II- Rüya ve Rüya Tevili

Elimizde bulunan Hâbnâmelere birisi, Nasrüddin Hasan Ali b. Mecdüddin Hasan Naficî tarafından, diğeri de Seyyid İshak tarafından yazılmıştır. Bu iki eserin birer nüshası vardır. Naficî'nin *Hâbnâme*'si Vatikan Kütüphanesinde, Farsça Yazmalar, no: 17'de, Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'si de Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, no: 1042'de bulunmaktadır. Bu eser, Abdülmecid b. Firişte (Firişteoğlu) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu eserin elimizdeki nüshaları, Mevlana Müzesi, Türkçe Yazmalar, no: 2916, İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, no: 9685 ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmalar, no: 1321'de bulunmaktadır.

Naficî'nin *Hâbnâme*'si ile Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'si arasında, ilk olarak Fazlullah'ın hayatını anlattıkları bölüm ve beş rüyanın tevili dışında ortak nokta yoktur. Farklı rüyaların tevillerini aktarmışlardır.

Abdülmecid b. Firişte'nin *Tercüme-i Hâbnâme*'si aslına uygun ve neredeyse, çevrilen kısımlar itibariyle, kelime kelime yapılmış bir tercümedir. Bununla birlikte Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'si 84 rivayet üzerine kurulu iken bu eserin Fi-

rişteoğlu tarafından tercümesinde 99 rivayet aktarılmıştır. Eldeki tek nüshadan hareketle Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'sini tercüme ederken Firişteoğlu'nun bazı tasarruflar ve eklemeler yaptığını söyleyebiliriz. Örneğin Seyyid Atâ'nın Fazlullah'a yaptırdığı tevili bizzat Seyyid Atâ'den işiten Firişteoğlu, bu rivayeti tercümeyle dahil etmiştir. Bunun gibi *Tercüme-i Hâbnâme*'deki 24 rivayet, Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'sinde bulunmamaktadır. Buna karşılık Firişteoğlu, Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'sinin on altı varak uzunluğundaki giriş bölümünü çevirmemiş, çeviriye vr. 16a'daki

“کلمه چند از حکایت و سبب اختیار سلوک و قاعده
“اوراد و ذکر خلوت حضرت ایشان”

cümlesinden başlamıştır.

Firişteoğlu tarafından çevrilmeyen bu uzun giriş bölümünde Seyyid İshak, ilm-i tevilden, bunun mahiyetinden, Allah katından gelen bir ilim olduğundan bahseder. Böyle bir giriş bölümü, eserin içeriğini oluşturan, Fazlullah tarafından yapılmış rüya tabirlerinin inandırıcı kılınması, daha da önemlisi Fazlullah'ın “sahib-i tevil” olduğunun gösterilmesi adına önemlidir.

Seyyid İshak bu bölümde rüyaları dört kısma ayırır: Birincisinde, hissedilir alemde olan hal ve vaziyetlerin sureti görülür. Rüya'yı gören onlara muttali değildir. Hakk'ın meşiyetinde olup henüz gerçekleşmemiş şeyler de bu kısma dahildir. Erbâb-ı süluk buna *did-i vâ-did* (görülenin olması) derler.¹ İkinci kısım rüyada ise görülen suretin meali henüz gerçekleşmemiştir ve Hakk'ın meşiyetindedir. Örneğin Yusuf peygamberin gördüğü rüyadaki güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde etmesi bu kabildendir ki bu, daha sonra babası, annesi ve kardeşlerinin kendisine secde etmesiyle gerçekleşmiştir.

Üçüncü kısımda ise, rüya görenin,

gerçekleşmiş olan veya Hakk'ın meşiyetinde olan fiil, söz ve fikrinin sureti görülür. Bu suret, rüyayı görenin veya gayrısının mertebesine, doğruluğuna, yalanına, safasına ve kederine işaret eder. Dördüncü kısımda da rüyayı görenin veya gayrısının fiil, söz, fikir ve sureti, ahiret aleminde, beden harap olduktan sonraki sureti olarak görülür (vr. 6a).

Rüyaların teviliyle ilgili açıklamalardan önce, ilm-i tevilin öneminin Seyyid İshak tarafından nasıl irdelendiğine bakmak gerekir. Seyyid İshak, ilm-i tevilin önemini, “ilahi ilimler içerisinde en edakk ve eşrefi ilm-i tevidir” diyerek vurgular. Bu ilim, her şeyi aslına çevirme ilmidir ve ilm-i tevil her cüzün me-alini hakkıyla bilmektir (vr. 1b). Bu nedendir ki Allah, Kuran'da geçen “*Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir... Onun tevilini ancak Allah ve ilimde râsih olanlar bilir*” (3/7) ayetinde, müteşabihatın tevilini kendine ait kılmıştır (vr. 2a).

İlm-i tevilin, Allah katındaki azamet ve celaletini gösterme noktasında, Rabb'ül erbâb ile konuşmuş olan, kibleyi vaz' eden Hz. Musa'nın, ilm-i tevilde bir teyit ediciye duyduğu ihtiyaçtan daha açık bir delil olamaz (vr. 2b).

İlm-i tevil, vahiy ve ilham, talim-i ilahî ve iradet-i gaybî iledir; aklî çıkarımlar ve nazarî delillerin tevil ile ortak noktası yoktur. Temeli kıyas ve delil çıkarmaya dayanan nazarî akılla Kuran'ı, hadisleri ve peygamberlikten geriye kalan salih rüyaları tevil etmeye girişen kişi helak olmaya yüz tutmuştur. Açık ki her gözde, tüm yıldızların ışıklarını görme ve her kulakta mele-i a'lânın sözlerini duyma ve idrak etme gücü yoktur (vr. 2a).

Aynı şekilde her biri özel bir manayı ifade eden şer'î emirleri vaz' edenin mak-

sudunu bilmek de akıl yolu ile mümkün değildir; onu düşünmek de şekavet ve helak sebebidir. Bu ancak sahib-i teville, uyku ve uyanıklık alemindeki mevcudatın suretlerini vaz' eden Rabb'ül erbâb'ın talimiyle mümkün olur. Zira tüm eşya, sesler, şekiller ve vücutlar O'nun ile, O'nun sayesinde konuşmaktadırlar (vr. 5a-5b).

Nasıl ki söz, yazı, işaret ve hareketin her biri, bir mana ifade ettiği için kelimedir, aynı şekilde tüm varlığın suretleri, hareketleri ve sesleri de bir manayı ifade ettiği için kelam olarak kabul edilir. Dolayısıyla aslında her şey konuşmaktadır. “*Her şeyi konuştu-ran Allah, bizi de konuştu-rdu*” (41/21) ayeti buna işaret etmektedir (vr. 4b). Hissedilir alemde olsun, rüya aleminde olsun tüm suretler, sesler ve hareketler bir mana mukabilinde yani bir manayı ifade etmek için konulmuştur, Hakk'ın kelime ve kelimadır. Böyle olmasaydı, Süleyman (as), kuşların seslerini anlayamaz, Hızır (as), çocuk, duvar ve gemi hakkındaki, kıssada geçen yorumlarını yapamazdı (vr. 5b).

Şer'î emirlerde olduğu gibi, “*Müminin rüyası öyle bir kelimadır ki onunla kul uykuda konuşur*” hadisi mucibince kelam olduğu ifade edilen rüyanın da delalet ettiği bir takım manalar vardır (vr. 5a). Okumayı bilen kişi yazıdan, onu yazanın maksadını anlar. Tevili bilen kişi için de rüyadaki nakışlar, gaybî manalara delalet etmektedir. (vr. 4b).

Görüldüğü gibi Seyyid İshak, aslında bugün hiç de yabancısı olmadığımız göstergebilimi kendine has bir şekilde ifade etmiştir. Buna dinî bir kimlik de giydirerek, mevcut olan veya vuku bulan her şeyi bir gösterge, kendi ifadesiyle kelam olarak kabul etmiştir. İlm-i tevilin de konusu tam olarak bu göstergelerden biridir.

Burada dikkat edilmesi gereken di-

ğer bir nokta, Fazlullah'ın yaptığı rüya yorumlarına “tabir” yerine “tevil” denmiş olmasıdır. Zira, Fazlullah'ın hayatında yaptığı yorumlar sadece rüyalarla sınırlı olmayıp, ayet, hadis ve varlıkla da ilgili olduğu için, tüm bu yorumlar “tevil” başlığı altında toplanmış olmaktadır. Akılla ve delille kazanılan veya ortaya konulan bir ilim olmayan ilm-i tevil Fazlullah'a, tüm varlığı ve ondaki göstergeleri yaratan Rabbül' erbâb tarafından öğretildiği için sahib-i tevil denmiştir.

Tevil bilgisinin her şeyi kapsamasıyla ilgili olarak Seyyid İshak bir kıssa nakleder. Kendisine İmam Ali tarafından hırka giydirilen tabiinin büyüklüğünden Hasan Basri, Hz. Ali'nin şehadetinden sonra Bağdat'ta kürsüde “Bana sorun” demiştir. Bu söz, Hz. Ali'nin bir sözüdür ki bu sözünde Hz. Ali “Arş'ın altındaki şeylerden bana sorun” demiştir. Hasan Basri, Hz. Ali'ye ait olan bu sözü söylediğinde, orada bulunan Hz. Hasan, “Sakalının kılları sayısı tek mi çift midir” diye sormuştur. Bunun üzerine Hasan Basri, “Bana sorun” demenin haddi olmadığını anlamış ve minberden aşağı inmiştir. Çünkü Hz. Ali, sakalındaki kılların tek veya çift sayıda olduğunu dahi bildiği halde bu sözü söylemiştir (14b). Bu da, tevil ilminin camiiyetini göstermektedir.

Bu ana fikir çerçevesinde Seyyid İshak diğer bir hikaye aktarır. Hikayeye göre bir kişi, üç yumruk vurarak duvardan deve çıkarabileceğini söylemiştir. İlk yumruğu atar, bir şey çıkmaz. Orada kiler, ilk yumrukta, devenin hiçbir azası çıkmadıysa, diğerlerinde de çıkmayacaktır diyerek, ikinci yumruğu atmasının gereksiz olduğunu söylerler.

Dolayısıyla, bir mürşit veya bir muktedî, uzak gelecekte haber verdiği bunu tasdik edebilmemiz için, onun yakın gelecekteki haberlerinde hiç yanlışlık olmaması lazımdır. Bazı söyle-

diği doğru, bazıları yanlış olan münecimler, bu nedenle Hz. Peygamber yalancı olarak nitelemiştir (15a).

Bazıları yıldızların konumundan, remelden ve koyunun kürek kemiğindeki siyah ve beyazlıklardan haberler verir. Her ne kadar bu haberlerden bazıları yanlışsa da bazıları doğrudur. Bu nedenle bu kişilere de itibar edilmemelidir. Tevil eden kişinin verdiği tüm haberlerin doğru olması ilahî teyide bağlıdır. Yıldız ve remel şekillerini, İdris ve Danyal peygamberler ilahî teyit ve talim ile yorumlamışlardır. Bu, kıyas, delillendirme, kitap okuma, sûri ilimler ve ıstılahları çalışmakla ulaşılabilecek bir şey değildir (7a).

En önemli özelliği Allah tarafından öğretilmesi olan ilm-i teville ve bu ilmin sahibi olan sahib-i teville inanılmasının gerekliliği de Seyyid İshak tarafından bu giriş bölümünde açıklanmıştır. Seyyid İshak, Allah'ın insanlarla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından veyahut bir elçi ile konuştuğu söylenen (42/51) ayetten hareketle, insanın bu üç şekilde biri vasıtasıyla Allah'ın kelamını duyması gerektiğini, duymayanlarında da hayvandan da aşağı bir konumda olacağını söylemiştir (7b).

Rabbül' erbâbın kelamını duyan kişi, onun tabir ve manasını anlar veya anlamaz. Anlayan kişi, ehl-i derecat ve muhsinindedir. Anlamayan kişi, alem-i hâbın nakış ve satırlarından olan sözleri tasdik ve onlara iman etme şartıyla, erbab-ı necat ve mümindir (7b).

Bazıları alem-i hâbın nakışları hakikat-i külliyeyi kapsamaz belki onların bir çoğu “karmakarışık rüyadır ve vehimdir” derler. Oysa bilmezler ki Kuran'da bu cümleyi söyleyenler (12/44) ehl-i hidayet ve ilham ve Yusuf'un dahil olduğu muhsininden olmayan kişilerdir (7b).

İndirilmiş Kitab'ın sarih manaları-

nı kabul edip, ilmi Allah tarafından verilen sahib-i tevilin tevilinin manasını kabul etmeyenler de ayette (4/150) zikredilenler gibi, bir kısmına iman ederiz, bir kısmına inanmayız diyen kafirlerdendir (13b).

III- Tabir Edilen Rüyaların Analizi

Fazlullah, on sekiz yaşında medresede, Nâfîcî'ye göre dâru'l kazâdan eve dönerken pazarda (Nâfîcî 17:4b), Mevlana'nın bir beytini² duyarak riyazet yoluna girer. Bir senesini medresede, az yiyip, az uyuyarak ve gecelerini ibadetle ihya ederek geçirir. Cezbesi gündün güne artınca akraba ve diyarını bırakarak sefere çıkar. Harezm'de halvette iken, bir gece rüyasında kendini Esterabad'da bir çınar ağacının altında görür. Orada oturan bir yaşlı adam, remmallik ederek rüya ve hadislerin teviline başlar. Birden, Hz. Muhammed gelir ve o yaşlı adama, başladığın bu iş zordur ve tahkiki müşküldür der. Öyle olur ki bir kişi rüyada kendini görür, oysa onun tevilî başka bir kişiyle ilgilidir, veya dünyadan birini görürsün ancak onun tevilî ehl-i kubur ve ehl-i ahiretten biriyle ilgilidir der. Daha sonra Hz. Muhammed, Fazlullah'a dönerek, rüya tevilî bir yıldızın katındadır, on sekiz bin alemleri kapsayan o yıldız otuz bin yılda bir kez doğar. Şu anda onun doğma zamanıdır, belki de doğmuştur. Eğer o yıldızı görmek istersen, benim bahçeme gir, oradaki narenciye ağacı dibinde dur ve gökteki yedi yıldızdan en parlak, en büyük olan ve konuşabilen yıldızla bak der. Fazlullah, denildiği gibi yapar ve o büyük yıldızın ışığı sağ gözüne gelir. Hadis tevilinden söylediği sözler, inci gibi dizilmiş olarak Fazlullah'ın sağ gözüne ulaşır. İşte bu rüyayla, rüya ve diğer şeylerin tevilî bilgisi Fazlullah'a verilmiş olur. *Tercüme-i Hâbnâme*'nin tüm nüshalarında bu rüyanın hicrî 760 tarihinde,

Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'sinde ise 765 tarihinde gerçekleştiği söylenir (Firişteoğlu 2916:vr 2a-5a, İshak 1042:19a).

Nâfîcî, *Hâbnâme*'sinde, Fazlullah'tan ilk rüya tevilî dinleyen kişinin Seyyid Muhammed isimli Nânvây adıyla meşhur bir tacir olduğunu söyler. Daha sonra Derviş Ali, Derviş Bayezid ona rüya tevil ettirmişlerdir. Fazlullah İsfahan'a geldiğinde de orada ona ilk bağlanan kişinin Mevlana Muinüddin Şehrîstânî olduğunu söyler (Nâfîcî 17:13b-15a).

Fazlullah'ın rüyaları tabir edişi, Firişteoğlu'nun tercümesiyle, Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'sinde şöyle anlatılır:

*“Ba'dehû hazret-i sahib-i kemalîn âdâbı ol idi ki kaçan meclise bir şahıs gelse suret-i hâb arz etmeğe, evvel hazretleri söylerdi ol şahsın hâbını; gâh olurdu ki mübarek yenini alnuna kordu ve mübarek gözünü yumardı, vechinin rengi mütegayyir olurdu. Çün yine kendi haline gelirdi, mecliste hazır olanlar bilirdi ki tevil söyleseler gerek.”*³

Gâh olurdu ki bir şahıs gelirdi ayırdı ki ben bir hâb gördüm demeden bilmek olur mu ne suret gördüm derdi. Hazretleri ayırdı ki bilmek olur. Bادهû ol gördüğü hâbını ona arz ve takrir ederlerdi ve tevilini söylerlerdi. Bu kısım, keramattan ve hem ilhamattandır. Keramette ilham ve ilm-i tevil arasında hususen umûmen min vechin vardır. Yani her kimse ki ilm-i tevil ile müeyyed olsa elbette lazımdır ona ki keramet ve ilham-ı rabbanî ile müeyyed ola. Amma bir kişide kim keramet ilham ola, lazım değildi ki müeyyed ola ilm-i tevil ile.

Ve gâh olurdu ki bir şahıs suret-i hâbını arz ederdi. Hâbda gördüğünden nesne unutturdu, bînende feramuş ettiğini hazret söylerdi, bînenenin hatırına gelirdi.

Ve gâh olurdu ki bir şahıs bir hâb

söyledi, bazısını müteammiden söylemezdi kordu, hazret azze fadlühü onu tamam takrir ederci.

Ve gâh olurdu ki bir şahıs meclise gelirdi ve hiç hâb ve hiç söz söylemezdi. Hazretleri dahi ona nazar ederlerdi onun sırr-ı ahvalinden ona haber verirlerdi. Ol şahıs ayıdırdı ki çün ben hâb söylemedim ve hiç söz dahi söylemedim ve benim gayrım dahi söz söylemedi, bu haber neden malum oldu derdi. Hazret-i sahib-i tevil buyururdu ki gitmek, gelmek, durmak, oturmak ve dahi her hareket ki kişiden sadır olur, onun geçmiş ahvaline yâ ahval-i sırrına yâ gelecek ahvaline delalet eder. Bu ilim, suret-i hâbın tevilini bilmeğe mahsus değıldir derdi” (Firîşteoğlu 2916:8a-8b).

Özetlemek gerekirse Fazlullah, insanların rüyalarını onlar hiçbir şey söylemeden dahi bilmektedir. Doğal olarak da, rüyalarındaki bir noktayı unuttuklarında veya bilerek sakladıklarında da onun ne olduğunu bilmektedir. Ancak rivayet edilenler arasında, buradaki açıklamalara örnek teşkil edecek rüya sayısı oldukça sınırlıdır. Örneğin Fazlullah’ın, yanına gelen kişi rüyasını söylemeden rüyanın ne olduğunu bilmesi yedi rivayette geçmektedir (8, 48, 64, 68, 80, 98, 99⁴). Şahsın, rüyasından bir kısmını bilerek sakladığı duruma dair elimizde sadece bir örnek vardır (63). Bir kısmı unutulmuş rüyanın Fazlullah tarafından hatırlatılması da yine sadece bir rivayette geçmektedir (84).

Bunlardan farklı olarak Fazlullah Şeyh Ebu’l Hasan’a göreceğı rüyayı söylemiş ve Ebu’l Hasan da Fazlullah’ın söylediğı şekilde bir rüya görmüştür. Bu rivayete göre Şeyh Ebu’l Hasan Fazlullah’ın meclisinde otururken, Fazlullah onun yüzüne bakar ve rüyasında üst dudağında beni olan bir huri göreceğini ve yanına gelen o güzeli müşahade edeceğini söyler. Bir ay kadar sonra

Şeyh, Fazlullah’ın tarif ettiğı şekliyle bir rüya görür. Fazlullah’ın yanına gelerek, bunu nasıl bildiğini sorar. Fazlullah, “senin hüsnün ol vakit hüsn-ü amele mukarin idi, iktiza-yı hal onu delalet etti” diyerek cevap verir (Firîşteoğlu 2916:23b).

Diğeri bir müstakil örnek de Tebrizli birinin anlattığı rüyadır. Ancak rivayette geçtiğine göre Fazlullah, bu kişi rüya gördüm diyerek geldiğinde Fazlullah o kişiye, rüya görmediğini üç kere söylemişse de şahıs her seferinde gördüğünü söylemiş ve anlatmıştır: Bir karga uçarken gagasındaki ciğeri bir kuyuya düşürdü ve ciğer gözden kayboldu. Fazlullah, şahsın rüyada gördüğünü söylediğı bu olayı tevil eder: Tebriz’de Meydan mahallesinde otururken, dul bir komşunun hasta oldu ve ölüm döşegindeyken, buluş çağına ulaştığında kızına vermen için sana yirmi tenge iki buçuk miskal altın emanet etti. Kadının kızı, buluş çağına ulaşınca senden emaneti istedi, sen inkar ettin. Kadıya gittiniz, sen böyle bir emanet almadığına dair Kuran üzerine yemin ettin. Rünyayı gören, Kuran’ın nasıl olduğunu ve hattını sorar. Fazlullah bunları doğru olarak söyler, devamında 20 tengenin birisini aldın, kalanını kırmızı bir kumaşa sarıp kuyunun içine defnettin der. Kabul etmezse, birini gönderip aldrabileceğini söyleyince şahıs kabul eder ve altınları getirir. Fazlullah, bunları kıza vermesini söyler (İshak 1042:67b-68a).

Hâbnâme’de rivayet edilen rüyaları, tevilleri itibariyle daha kapsayıcı sınıflandırmalara tabi tutmak mümkündür. Öncelikle, rüyaların Fazlullah tarafından yapılan tevillerine genel olarak bakıldığında, zannedildiğinin aksine gelecekte ziyade, geçmiş olaylar veya durumlara işaret ettiğı görülecektir. Örneğin 99 rivayet içerisinde gelecekte haber veren tevillerin sayısı on beştir (5, 6, 10, 21, 22, 32, 44, 53, 54, 56, 69, 72,

89, 94, 98). Nâficî'nin *Hâbnâme*'sinde ise tevil edilen yirmi rüyadan altısı (NH 1, NH 2, NH 4, NH 8, NH 9, NH 13) gelecekle ilgilidir ki bunlardan 1. rüyanın tevili S. İshak'ın *Hâbnâme*'sinde de (21. rüya tevili) mevcuttur. Fazlullah'ın gelecekte haber verdiği bu rüyalardan Mevlana Kemaleddin'in rivayetini örnek olarak aktarabiliriz. Mevlana Kemaleddin rüyasında ağzının kulağına kadar yırtıldığını görür. Bu rüyayı anlattığında Fazlullah, İsfahan mescidinin imamlığını sana vereceklerdir der. Bunu takip eden günlerde Mevlana Kemaleddin İsfahan camiinin imamlığına getirilir ve otuz yıl orada görev yapar (Firişteoğlu 2916:43a).

Rüyaların tevillerinden geçmiş olaylar veya durumlar ile ilgili olanlara bakıldığında ise bunların bir kısmının rüyayı anlatan kişinin hayatıyla ilgili bir takım bilgiler içerdiği görülmektedir (4, 14, 15, 17, 24, 31, 34, 35, 37, 38, 40, 49, 50, 51, 58, 60, 75, 81, 88, 90, 91, 92, 95, NH 6, NH 7, NH 14, NH 17, NH 18, NH 19). Bunlar daha çok günlük, sıradan olaylara işaret eden rüyalardır. Örneğin, Mevlana Mehdi-i Rehvâr'a rüyasında haccın kabul olmadığı söylenir. Fazlullah rüyanın tevilinde, rüyayı gören şahsa, hacca gitmek için yola çıktığını, hac ibadetleri hakkındaki kitabını unuttuğunu, üç dört ferseng gittikten sonra aklına gelip, geri dönerek kitabı aldığını ve tekrar yola koyulduğunu söyler. Şahıs da böyle olduğunu kabul eder (Firişte 2916:16b-17a).

Bu tevillerden biri, bir rüyayı beş farklı açıdan yorumlaması itibariyle diğerlerinden farklıdır. Bir tacir rüyasında, yağmur yağdığını, yolda çamurlar olduğunu ve kendisinin havada uçarak barbut çaldığını görür. Fazlullah bu rüyayı şöyle tevil eder: “Buraya gelirken yolda def ve ney sesi işittin. İkinci olarak, hacca gitmek için yola çıktın,

mikâta geldiğinde bir engel çıktı haccını yerine getiremedin. Üçüncü olarak, bir hastan vardı. Onunla çok ilgilendin, faydası olmadı ve öldü. Dördüncüsü, yolda gidiyordun ve üzerinde çok altının vardı. Eşkiyalardan korktuğun için onları yuttun. Beşincisi, siyah bir esirin vardı. Ondan memnun değildin. Sopyayla döverek onu yaraladın, sonunda da dayanamayıp sattın” (İshak 1042:40b-41a).

Bu ve diğer örneklerde görüldüğü gibi, rüyada görülenler ile Fazlullah'ın tevili arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Nitekim rüyayı gören tacir de bir rüyasından hareketle, hayatıyla ilgili birden fazla bilginin Fazlullah tarafından söylenmesi karşısındaki hayretini dile getirir. Fazlullah cevaben, “Eğer istersem, Allah'ın izni ve hidayetiyile, Cuma günü caminin kapısında otursam, birinin anlatacağı tek bir rüyadan camide olan herkesin geçmiş ve gelecek halinden haber veririm” demiştir, “zira hakikat-i insan tektir” (İshak 1042:41b).

Geçmiş olaylarla ilgili rüya tevillerinin diğer bir kısmında Fazlullah rüyaları, rüyayı anlatan kişinin hayatındaki bazı hatalarla tevil eder. Bunlar, nezrin tutulmaması (19), sözün tutulmaması (20, 46) emanete riayet edilmemesi (52, 55, 59, 76) bir şeyi izinsiz alma (H4), şarap içme (7, 73), Fazlullah'a inanmayıp onu imtihan etme düşüncesi (NH 5) gibi konuları kapsamaktadır.

Sultan Üveys'in veziri Emir Zekeriyya'nın gördüğü bir rüyayı bu gruba giren bir örnek olarak aktarabiliriz. Emir Zekeriyya rüyasında dişlerinin düştüğünü görür. Fazlullah'a rüyasını anlatır. Fazlullah, bu rüyanın geçmişte olan bir şeye delalet ettiğini söyler ancak anlatmak istemez. Israr üzerine kalkar ve Emir Zekeriyya'yı alarak halvethanesine götürür. Bir süre sonra dışarı çıkar ve halvethanenin eşliğini öperek ayrılır. Daha sonra, rüyanın tevi-

lini, mahremlerden bir kimse öğrenir ki şöyledir: Emir Zekeriyâ'ya, vezir olmadan önce bir şahıs kıymetli dizilmiş inci emanet eder ve seyahate çıkar. Bu şahıs seyahatte ölünce, vârisi vezir olmuş olan Emir Zekeriyâ'ya gelerek dizilmiş inciği ister. Emir Zekeriyâ, o şahısla ilgilenmez. Söz konusu şahıs da bırakıp gider ve bir süre sonra arkasında vâris bırakmadan ölür.

Fazlullah bu teveli Emir Zekeriyâ'ya söyleyince, oldukça üzülür. Ortada başka vâris olmadığı için Fazlullah ona, emanet edilen inci değerindeki malı tasadduk etmesini söyler (Firişteoğlu 2916:33a-33b).

Fazlullah'ın yaptığı tevillerden en önemli ve en büyük kısmı, rüyayı gören şahısların hayatlarındaki mahrem olaylar oluşturur (9, 13, 16, 18, 23, 25, 26, 27, 29, 36, 39, 41, 42, 43, 47, 61, 65, 67, 70, 74, 77, 79, 82, 93, 97, NH 10, NH 11, NH 12, NH 15). Bunlar, diğer tevilere göre bilinmesi en imkansız olan ve rüyayı gören şahsın itiraz etmesi en muhtemel tevillerdir. Ancak her tevilin sonunda, ya şahıs kendiliğinden gerçeği kabul etmekte veya haberi doğrulamak için Fazlullah'ın birilerini görevlendirmesi üzerine, belki rüyayı görenin başka şansı kalmadığı için, kabul etmektedir.

Bu son grupta yer alan rüya ve tevilleleri de, rüyayı gören şahsın mahrem halleri ve cinsel zaafı üzerine olanlar olarak iki grupta değerlendirebiliriz. Şahısların mahrem hallerini dile getiren tevilleler için şu örnekleri verebiliriz:

Hâce Hasan Baştîni rüyasında iç çamaşırına ateş düştüğünü ve çamaşırını yaktığını görür. Fazlullah tevilinde, Hâce Hasan'a geçen gece ihtilam olduğunu ancak bunun farkında olmadığını söyler. Hâce Hasan dışarı çıkar, iç çamaşırına bakar ve meninin çamaşırına bulaşmış olduğunu görür ve gider gusül alır (Firişteoğlu 2916:17b).

Diğer bir rivayette Derviş Tevekül Seyyid Şehinşah Beyhakî, rüyasında ayakları birbirine bağlı uçan bir leylek gördüğünü söyler. Fazlullah bunu, rüyayı gören şahsın, geceleyin şehveti fazla olduğundan, ihtilam olmamak için uçku ruyla tenasül uzvunu bağlamış olduğunu söyleyerek açıklar. Rüyayı gören kişi de böyle yaptığını kabul eder (Firişteoğlu 2916:25a).

Bu gruba dahil olan rüyalara son bir örnek olarak, Tebrizli bir tacirin rüyasını zikredebiliriz. Tacir, seferden döndüğünde, rüyasında bir koçun iki boynuzuyla karısının dişilik organına vurduğunu görür. Üzgün bir şekilde uyanır ve karısının kendini aldattığını düşündüğünden ona yaklaşmaz. Kadının ailesi, aralarındaki soğukluğun nedeninin tacirin gördüğü rüya olduğunu öğrenince, Fazlullah'a gidip rüyasını tevil ettirmesini isterler. Nâficî'nin *Hâbnâme*'sinde, bu rüyayı gören kişinin ismi Hasan olarak zikredilir. Aynı kaynağa göre, tacirin sıkıntısını fark eden Tebrizli bir seyit olan Mahmut isimli arkadaşı, bu sıkıntının söz konusu rüyadan kaynaklandığını öğrenince rüyayı tevil ettirmek için Tebriz'de bulunan Fazlullah'ın yanına gitmeyi önerir (Nâficî 17:40a-41b).

Fazlullah rüyayı şöyle tevil eder: Sefere gittiğinden beri, eşin önündeki kılları kesmedi. Sen gelince, aceleyle bir makas alıp önündeki kılları kesti ve keserken cinsel uzvunu yaraladı. Rüyanda gördüğün iki boynuzlu koç, makasın iki kanadıdır. Ancak rüyayı gören kişiyi bu açıklamalar sakinleştirmeye yetmez. Fazlullah, tacirin eşinin salihâ biri olduğunu söyler. Buna tacirin inanması için de, tacirin karısının uyluğunda bir beni olduğunu söyler. Bunun üzerine tacir rahatlar (Firişteoğlu 2916:44b-45a, Nâficî 17:42a-42b).

Fazlullah'ın yaptığı tevillerden, rüyayı anlatan kişilerin cinsel zaafı

üzerine olanlar da ciddi bir yekün oluşmaktadır. Bu grupta yer alan teviller, rüyayı gören şahıs tarafından kabulü en zor olan kısımdır. Ayrıca bu teviller, ki hemen hepsinde rüyayı gören kişi söylenenleri kabul etmiştir, insanın zaman ve mekana göre değişmeyen cinsel zaafı konusunda döneme ışık tutmaktadır.

Örnek olarak, Seyyid Sainüddin Beyhakî'nin tevil etmesi için Fazlullah'a anlattığı şu rüyayı zikredebiliriz: Sainüddin Beyhakî yolda giderken beli hizasında bir sıpa görür. Yayan gitmekten yorulup sıpaya bindiğinde ilerleyemediğini, sıpadan inip yayan gittiğinde ilerlediğini görür. Fazlullah, tevilini şöyle yapar: Küçük bir hizmetçi almışsın ancak, henüz ergenliğe ulaşmamıştır. Ona yaklaştığın zaman, o çekinir ve inler. Sen de elini ondan çekersin. Seyyid Sainüddin'in kabul ettiği bu tevilin sonunda Fazlullah ona, hizmetçinin ergenlik çağına girmesini beklemesini söyler (Firişteoğlu 2916:14b-15a).

Nâfîcî'nin naklettiği rivayete göre, bir şahıs rüyasında su dolu bir havuzun kenarındaki bir filin hortumuyla havuzdan siyah çamurlar⁵ çıkarttığını söyler. Fazlullah rüyayı tevil ederken bu şahsa, helaliyle aybaşı olduğu halde birlikte olduğunu söyler (Nâfîcî 17:43b).

Diğer bir tevilde de, rüyayı anlatanlardaki oğlancı eğilimleri görmekteyiz. Bununla ilgili üç farklı rüya tevilidir. Bunlardan biri, Derviş Necibüddin Beyhakî'nin gördüğü bir rüyadır. Derviş Necibüddin rüyasında kara bir yılanın ayağına dolaşıp halka olduğunu görür. Fazlullah, Derviş Necibüddin'e rüyanın Hâce Mansur Esterabadî ile ilgili olduğunu söyler. Hâce Mansur, Fazlullah'ın meclisine geldiğinde tevilini sorar. Fazlullah ona, pazardan geçerken, terzi dükkanında oturmuş ve çıplak ayağını dükkandan sarkıtmış bir oğlan gördüğünü, ve onun bacağına baktığını söy-

ler. Gördüğü o manzarayı unutamayan Hâce Mansur'un zihnindeki o fikrin sureti, Necibüddin'in rüyasında kara yılan olarak görülmüştür. Fazlullah, Hâce Mansur'a tövbe ederek yılanı öldürmesini söyler (Firişteoğlu 2916:17b-18a).

Bu gruba dahil olan diğer bir örnek, Hıristiyan bir bilginin gördüğü rüya üzerine Fazlullah'ın yaptığı tevidir. Hıristiyan bilgin, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den daha üstün olduğu konusunda dönemin alimleriyle Sultan Üveys'in huzurunda münazara yapar. Ancak, Müslüman alimler onu ilzam edemezler. Mevlana Mecdüddin, onu Fazlullah'ın ilzam edeceğini söyler ve birlikte Fazlullah'ın yanına giderler. Fazlullah, onu ilzam eder ve İslam'a davet eder. Hıristiyan bilgin bir gün müsaade ister. Ertesi gün Fazlullah'ın yanına geldiğinde, rüyasında yemiş ağacının budağını tutup yemiş almak istediğini ancak ağacın, budağını çektiğini ve yemiş toplayamadığını gördüğünü söyler. Fazlullah cevaben, "eğer dün sen Muhammed'in dinine girmiş olaydın bu hareket senden sadır olmazdı" der. Hangi davranış diye sorunca, Fazlullah rüyanın tevilini şöyle yapar: Yatağına uzandığında, üvey kızına, gel şu çarşafı ört dedin. Kız örtmek için geldiğinde elini tuttun ve kendine çektin. Kız çekindi, kabul etmedi. Bu tevil üzerine Hıristiyan bilgin, eğer dün Müslüman olmuş olsaydım ve bunu yapmasaydım, bu tevil Hz. Muhammed'in ümmetinin aliminden dinlememiş olurum ve onun dininde itminan-ı kalp hasıl olmazdı der ve Müslüman olur (Firişteoğlu 2916:37b-39a).

Bu gruba dahil edeceğimiz son örnek de Nâfîcî'nin *Hâbnâme*'sinde aktarılan bir rüyadır ki Fazlullah bunu şahsın ensest ilişkisiyle tevil etmiştir. Hâce-i Bezzâz bu rüyada kendisinin mescide gittiğini ve mescidin mihrabına işediğini görür. Sabahleyin Fazlullah'a giderek

rüyasını tevil ettirir. Fazlullah tevilinde, adamın kızıyla aşk yaşadığını ve bir gün evde kimse yokken zina yaptıklarını söylemiştir. Adam bunun üzerine utanmış ve tövbe etmek istediğini söylemiştir. Fazlullah, yalan sözden uzak durmasını söylemiştir zira yalandan uzak durmazsa tövbesinin bir kıymeti olmayacaktır (Nâfîcî 17:42b-43a).

Hâbnâmelerde nakledilen rüyaları gören ve rivayet eden kişilerin isimleri çoğu zaman zikredilmiştir. Bununla birlikte rüyaların üçte birlik kısmının kim tarafından görüldüğü bilinmemektedir. Bu, halktan birçok kişinin rüya tevili için Fazlullah'ın yanına geliyor olmasıyla açıklanabilir. Bu kişiler, “bir şahıs, bir tacir, yalın yüzlü bir yiğit, bir talib, bir Tebrizli, Tebrizli bir tacir, bir bezirgan, bir zahit” gibi tanımlamalarla tarif edilmişlerdir.

Fazlullah'a rüya tevil ettiren kişiler arasında özellikle devlet adamları ve dönemin alimleri dikkati çekmektedir. Nâfîcî, İsfahan'da Tokçı mescidinde iken Fazlullah'a, ulemâdan, sâdâtan, ekâbirden, emirlerden, vezirlerden, kadılarından ve askerlerden bir çok kişinin gelerek rüya tabir ettirdiklerini belirtmiştir (Nâfîcî 17:17a). Nâfîcî'nin Hâbnâme'sinde bu meslek gruplarından kişilerin rüyalarını içeren örnekler bulunmasa da Seyyid İshak'ın ve Fırışteoğlu'nun *Hâbnâme*'lerinde şu kişilerin rüyalarından örnekler verilmiştir: Sebzevar'ın hakimi Hâce Fazlullah (10, 95), Timur'un emiri (13), Kaverd Kalesi valisi Emir Bistam (7), Sultan Üveys'in veziri Emir Zekeriya (52), Şirvan valisi Emir Şeyh İbrahim (58), Kadı Bayezid Şimahî (53), Emirzade Muhammed Kandharî (70), Meşhed nakibi Seyyid Abdülhayy (5), Sebzevar valisi Hâce Cemaleddin (22, H7), İsfahan'da muhtesip (49), Sultan Ahmed'in kayını Cellad Han Rumi (59), Timur'un cariyesi

(79), Irak ulemasının önde gelenlerinden Derviş Reis Hâce Sadreddin nam-ı diğer Mevlana Sadreddin Türkîh (2, 83), Tebriz ulemasının büyüklerinden Mevlana İzzeddin Halvayî (3), müellihelerin halifesi Mahmut Rasadî (11) zikredilebilir.

Seyyid Sainüddin Beyhakî (8, 9), Seyyid Kutb Şihab (65), Seyyid Haşim Gülistanî (73), Seyyid Fahreddin Gazvinî (28), Seyyid Muhtar (H48), Seyyid Muhtar (H49), Seyyid Ali İsfahanî veya Ali-i Alevî (29, 82) ve Seyyid Hasan A'rec Amolî (15), Seyyid Muhammed Külâhdûz (17), Seyyid Taceddin Köhenbâtî (20) gibi seyyidler de Fazlullah'a rüya tabir ettiren kişiler arasında yer almaktadır.

Fazlullah'a rüya tevil ettiren Hurufilerden de Derviş Ali Mağzayış (H74), Derviş Ali-yi Hindu-yı Meşhedî (H25), Derviş Tevekkül Seyyid Şehinşah Beyhakî (36), Şeyh İsa Zahrânî (80) gibi dervişler ile Şeyh Ebu'l Hasan (21, 30, 31, 32, 37, 38, 39, 40), Aliyy-i Alânnın kardeşi Emir Seyyid Hüseyin (99), Mevlana Hacı Muhammed Kumî (75, H69), Mevlana Kemaleddin Seyyid Mahmut İsfahanî (69), Fazlullah'ın eşi Hazret-i Âliye (46), Hafız Hasan Beyhakî (35), Şeyh İsa İsfahanî (48) Fahreddin Kazvinî-i külâhdûz'u (63) sayabiliriz.

Hâbnâme metinlerinde, rüya tevili dışında bir takım rivayetler de bulunmaktadır. Bunlar da yine Fazlullah'ın sahib-i tevil oluşuna birer delil olarak aktarılmıştır (28, 32, 45, 56, 64, 66, 68, 85). Örneğin Seyyid Fahreddin Gazvinî, Damgan'da bulunan Fazlullah'ın yanına gitmek için Esterabad'dan yola çıkar. Çahardeh kasabasında konaklar, o gece ihtilam olur ve boy abdesti alır. Kış olduğu için iç çamaşırını yıkamaz, meni iç çamaşırında kurumuş olduğundan eliyle ovmaqla yetinir. Fazlullah'ın meclisine ulaştığında, Fazlullah konuşması esnasında Seyyid'den yana dönüp “Allah temizdir, temizleri sever. Dervişlerin gön-

lû temiz olmalıdır. Gönlü temiz olduğu gibi, vücutları da temiz olmalıdır. Vücutları temiz olduğu gibi elbiseleri de temiz olmalıdır.” der. Seyyid Fahreddin, meclisten ayrılıp iç çamaşırını değiştirir ve geri gelir. Oturduğunda, Fazlullah ona dönerek “işte böyle gerektir” der. Akabinde Seyyid Fahreddin, kendisi veya bir başkası her hangi bir rüya anlatmadığı halde bu manayı nasıl bildiğini sorunca Fazlullah, “İlm-i tevil, rüyaya veya söze bağlı değildir. Gitmek, gelmek, durmak, oturmak gibi her bir hareketin tevilidir ve sırr-ı ahvale delalet eder” diyerek cevap verir (Firişteoğlu 2916:22b-23a).

Fazlullah'ın rüya tevil dışındaki bu yorumlarının çoğu, Fazlullah'ın kerametleri üzerine kuruludur. Örneğin Mevlana Ahmet Rüstemdarî, o esnada Bakü'de olan Fazlullah'ın yanına giderken, gemi fırtınaya tutulur ve Mevlana Ahmet denize düşer, bilincini kaybeder. Birden Fazlullah'ı elinde bir mumla görür, onu elinden tutup denizden çıkarır. Mevlana Ahmet, Fazlullah'a bir bohçası olduğunu söyleyince Fazlullah elini uzatarak denizden bohçayı çıkarır. Mevlana Ahmet, sahilde kendine geldiğinde elindeki bohçayı görür. Kazadan sağ çıkan birkaç kişiyle Fazlullah'ın yanına giderler. Fazlullah, Mevlana Ahmet'i kucaklar ve ağzını onun kulağına yaklaştırarak “Nasıl, denizin ortasında senin elini tutup kenara çıkardım, nasıl istediğin o bohçayı da çıkardım” der (Firişteoğlu 2916:28b-29a).

IV- Sonuç

Seyyid İshak, gösterge olan daha doğrusu bir çeşit kelimeler olan rüyaların işaret ettiği manaların bilinmesini en şerefli, Allah tarafından verilmiş, Hz. Musa'nın ilminin bile kendisine ihtiyaç duyduğu ilim olan ilm-i teville bağlayarak ve bunu reddedenlerin Kuran'daki “...kimine inanırız, kimini inkar ederiz diyenler... işte onlar gerçekten kafirler-

dir” hükmünce kafir olacaklarını belirterek ilm-i tevilin çevresine yıkılması zor bir zırh koymuştur.

Bu noktadan sonra geriye kalan şey, Fazlullah'ın bu ilme sahip olduğunu yani sahib-i tevil olduğunu ve sahib-i tevilin bilgisinin her şeyi kuşattığını göstermek olmuştur. Seyyid İshak bu bağlamda önce Hasan Basri'nin başından geçen kıssayı anlatarak ilm-i tevilin kapsayıcılığını ortaya koymuştur. Bu, ilm-i teville sahip olan kişinin aslında her şeyin bilgisine sahip olduğu anlamına gelmektedir. İkinci olarak da Fazlullah'ın, bu ilme sahip, sahib-i tevil oluşunun anlaşılması için bir takım kriterler ortaya koymuştur: Yakın gelecekte verdiği haberlerin doğru çıkması ve verdiği her haberin, yaptığı her tevilin doğru olması. Aslında Hâbnâme adlı eser(ler) de, Fazlullah'ın “verdiği haberlerin doğru çıktığı” ve “hiçbir zaman yanılmadığı” fikrini ispatlar özellikle tertiplenmiştir. Dolayısıyla eser, bu kriterleri sağlayan bir Fazlullah portresi çizerek, onun sahib-i tevil olduğunu göstermiş, buna bağlı olarak da her bilgiye sahip olduğu ve bundan sonra söylemiş olduğu her şeyin de doğru olacağı sonucuna ulaşmaya çalışmıştır.

Firişteoğlu'nun tercümesinde yer alması da Seyyid İshak'ın bu açıklamaları, tevilleri değerlendirirken gözden uzak tutulmaması gereken ipuçlarıdır. Fazlullah'a rüyasında, ilm-i tevilin Hz. Muhammed'in işaretiyle verilmesi de onun sahib-i tevil oluşuna diğer bir delil olarak aktarılmıştır.

Yukarıda yaptığımız sınıflandırmalarda görüleceği gibi Hâbnâmelere, Fazlullah'a rüya tabiri ettiren toplumun her kesiminden kişilerin isim ve/veya mesleklerinin, birçoğunda nereli olduklarının açıkça belirtilmesi, Fazlullah'ın yaptığı rüya yorumlarını da rüyayı görenlerin kabul etmeleri veya bu yorumlara, şahitler bulunabileceği için, itiraz

edememeleri anlatılan olayların doğruluğunu ispatlama gayreti olarak değerlendirilebilir. Doğruluğu ispatlanamayacak bir rüyanın tabirinin reddedilmesi gibi bir örneğe ki karşılaşılması çok olağan bir durumdur, Hâbnâmelerde rastlanılmaması da bu düşüncüyü güçlendirmektedir.

Fazlullah'ın rüya tabiri dışında, çevresindeki kişilerin özel hayatlarına ilişkin bazı durumlardan da kerametvari haberler vermesi ve bu haberlerin de şahıslar tarafından onaylanması veya devamında gelişen olaylardan takip edildiği kadarıyla doğru çıktığının belirtilmesi, Hâbnâme'nin Fazlullah'ın sahib-i tevil oluşuna ve ilminin derinliğine bir delil olarak yazıldığına en önemli kanıtlarındandır.

Anlatılan rüyalarda gizlenen noktaların, hatta görülecek rüyaların Fazlullah tarafından bilinmesi, yanlış bir şekilde anlatılan rüyanın yanlışlığını bilmenin yanında şahıs hakkında isabetli yorumlar yapılması da Fazlullah'ın sahib-i tevil oluşuna dair işaretlerdendir. Fazlullah'ın kendi ifadesiyle, bir rüyadan hareketle tüm bir cami cemaatinin geçmiş gelecek hallerinden haber verebileceğini söylemesi ve bir rüyayı beş farklı şekilde yorumlaması aslında yapılan tabirlerin rüyalarla birebir ilişkili olmamasından kaynaklanmasının yanında elimizdeki Hâbnâmelerin, rüya tabirleri hakkında bilgi vermekten ziyade Fazlullah'ın sahib-i tevil oluşunu, rüya tabirleri üzerinden göstermeye çalışan eserler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Hâbnâmelerdeki burada bir kısmını örneklediğimiz rüya tabirlerinden dönemin sosyal ve cinsel yaşantısı, insanların değişmeyen zaafaları, zevkleri ve hataları hakkında da oldukça zengin veriler elde edilebileceği açıktır. Bu anlamda bu metinler, farklı açılardan yapılacak araştırmalara mü-

sait birer kaynak olarak önümüzde durmaktadır.

NOTLAR

- 1 Buna örnek olarak Mevlana İzzeddin Şamî'nin rüyasını verebiliriz. Bu rüyada İzzeddin Şamî, Şah Mansur'un Şiraz'dan gelip, İsfahan'ı kuşatmasına rağmen ele geçiremediğini ve geri döndüğünü görür. Fazlullah'a rüyasını aktardığında, gördüğün şekilde olacaktır der. Üç ay sonra (tercümede üç gün) da rüyada görüldüğü gibi olaylar cerayan eder. Bir müddet sonra İzzeddin Şamî rüyasında Şah Mansur'un tekrar gelerek İsfahan'ı aldığını görür. Fazlullah'a gelip sorduğunda, Fazlullah rüyada görülenin gerçekleşeceğini söyler. Birkaç gün sonra da Şah Mansur gelerek, İsfahan'ı Sultan Zeynelabidin'den alır. Fazlullah bu rüyanın did-i vâ did kısmından olduğunu söyler (Seyyid İshak, *Hâbnâme*, vr. 32a-32b). Farişteoğlu'nun tercümesine göre Fazlullah bu kısım rüyayı muhkemat olarak tanımlar (*Tercüme-i Hâbnâme*, Mevlana Müzesi, TY, 2916, vr. 16b).
- 2 ”اوراد و ذکر خلوت حضرت ایشان از مرگ چه اندیشی چون جان بقا داری
- 3 Bu cümleden sonra, Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'sinde vr. 22b'de olup da Farişteoğlu tarafından çevrilmeyen şu cümle vardır:
و گاه بودی که خواب عرض کردند و ایشان تأویل کردند.
بینندهء خواب گفتی که من این را ندیده بودم. ایشان فرمودندی که
تأویل این سخن که گفتی آنست که شنیدی.
(Ve gâh olurdu ki rüya arz ederlerdi ve Fazlullah tevil ederdi. Rüyayı gören ben bunu görmedim derdi. Fazlullah buyururlardı ki söylediğin sözün tevili, işittiğindir.)
- 4 Bu rakamlar, Tercüme-i Hâbnâme'deki rüyaların sırasıdır. Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'sindeki rüyalar H, Nâficî'nin *Hâbnâme*'sindeki sıralamalar NH ile gösterilmiştir.
- 5 کلهٔا değil de گلهٔا olarak okursak "siyah çiçekler" olur.

KAYNAKLAR

- Farişteoğlu (Abdülmeccid). no: 2916, *Tercüme-i Hâbnâme*, Mevlana Müzesi, Türkçe Yazmalar, vr. 1b-60a.
- no: 9685, *Tercüme-i Hâbnâme*, İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, vr. 1b-52a.
- no: 1321, *Tercüme-i Hâbnâme*, İBB Atatürk Kıtaphanı, Osman Ergin Yazmalar, vr. 36a-94b.
- İshak (Seyyid). no: 1042, *Hâbnâme*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, vr. 1b-69b.
- Nâficî (Nasruddin Hasan). no: 17, *Hâbnâme*, Vatikan Ktp, Farsça Yazmalar, vr. 1b-92a.
- Usluer (Fatih), 2009, *Hurufilik*, İstanbul, Kabcı.